הרב אוריאל עיטם

אין קטגור נעשה סנגור, בר"ה וביוה"כ
אידיאה ותיקון בתורה

פרק א: פתיחה
פרק ב: חטא העגל וצמתים גורליים נוספים
פרק ג: בגדי זהב ובגדי לבן
פרק ד: זכירה, דין וסבלנות
פרק ה: הזאת הדם – מדין לכפרה
פרק ו: חידושו של יום הזיכרון

פרק א: פתיחה

במאמר זה נעסוק בכלל 'אין קטגור נעשה סנגור', בדינים הנגזרים ממנו ביחס לראש השנה וליום הכיפורים, ובעיקר ביסודות הרוחניים הנחשפים מתוך השימוש שעושה בו הגמרא.

נחלקו התנאים במשנה (ראש השנה ג', ב) מהו מין השופר הכשר למצות התקיעה:

> כל השופרות כשרין, חוץ משל פרה, מפני שהוא קרן. אמר רבי יוסי: והלא כל השופרות נקראו קרן, שנאמר: במשוך בקרן היובל!

הגמרא (ר"ה כו, א) מביאה נימוק נוסף לדעת חכמים שקרן הפרה פסולה לשופר: "שאין קטגור נעשה סנגור". נימוק זה לקוח מהסברו של רב חסדא להלכה נוספת המובאת שם: "מפני מה אין כהן גדול נכנס בבגדי זהב לפני ולפנים לעבוד עבודה, לפי שאין קטיגור נעשה סניגור". רש"י מסביר שישנו מכנה משותף לשופר של פרה ולבגדי הזהב, המונע את השימוש בהם. זאת, כיון ששניהם מזכירים את חטא עגל הזהב, ואין קטגור נעשה סנגור.

כשנתבונן היטב בדברי רב חסדא, נגלה כי הם חושפים לפנינו שינוי משמעותי שהתרחש באופן העבודה המיועד במשכן. העמדה המשתקפת משאלת הגמרא היא, כי מן הראוי היה שכהן גדול יעבוד לפני ולפנים דווקא בבגדי זהב. תשובת הגמרא

אינה דוחה הנחה זו, אלא מאשרת אותה, וקובעת במובלע כי אכן כך ראוי היה, אלא שכיון שהדבר מעורר את הקטרוג שעל חטא עגל הזהב, נמנע מאיתנו הדבר. המסקנה העולה מהסוגיה היא, כי לולא חטא העגל יועד הכהן הגדול להיכנס לפני ולפנים בבגדי זהב, ורק בעקבות חטא העגל נאלץ הוא להיכנס באופן המוכר לנו, בבגדי לבן.

פרק ב: חטא העגל וצמתים גורליים נוספים

בטרם נעיין יותר במשמעות דברי רב חסדא, לפיהם בעקבות חטא העגל חל שינוי בהלכות בגדי הכהונה, נקדים להתבונן מפרספקטיבה רחבה יותר, על תוצאות חטא העגל בכלל.

מדברי חז"ל בכמה מדרשים עולה, שחטא העגל חולל מהפכה גמורה בהנהגת הקב"ה את עם ישראל. ממציאות פלאית שנועדה להתקיים בעקבות מעמד הר סיני, שבים ישראל בעקבות החטא למציאות אנושית רגילה. נביא לדוגמה את דברי חז"ל במדרש תנחומא (כי תשא, ט"ז):[1]

> חרות, מהו חרות? ר' יהודה ור' נחמיה ורבנן. ר' יהודה אמר: חירות מן הגלות. ור' נחמיה אמר: חירות מן מלאך המות. ורבנן אמרי: חירות מן היסורין.
> רבי אליעזר בנו של ר"י הגלילי אומר: אם יבוא מלאך המות ויאמר לפני הקב"ה לחנם בראתני בעולם הזה הקב"ה אומר לו על כל הגויים השלטתיך חוץ מן אומה זו שנתתי לה חירות על הלוחות.
> ומנין שהוא כך? דכתיב: "אני אמרתי א-להים אתם ובני עליון כלכם" (תהלים פ"ב, ו), חבלתם מעשיכם – "אכן כאדם תמותון" (שם, ז).

עולם ללא ייסורים, היסטוריה ללא גלות, וחיים שאין להם הפסק, הן שלוש בשורות הנהגה שהובטחו לישראל בשעה שקבלו עליהם את התורה, בשורות שאבדו שוב בחטא העגל.

במקומות אחרים מתארים חז"ל את דמותה של התורה ולימודה, תורת הלוחות הראשונים, לולא חטא העגל. כך למשל בגמרא בעירובין (נד, א): "ואמר רבי אלעזר: מאי דכתיב 'חרות על הלחת'? אלמלי לא נשתברו לוחות הראשונות לא נשתכחה תורה מישראל".

[1] ראה גם: תנחומא כי תשא, סוף אות י"ח; ספרי האזינו ש"כ; עירובין נד, א; שמות רבה ל"ב, א.

השינוי שחולל חטא העגל בהנהגה האלקית מתבטא לא רק באופן בו הקב"ה מנהיג את ישראל, או באופן לימוד התורה, אלא גם ביחס למצוות ולסדרי עבודת ה'. הביטוי הניכר ביותר לעמדה זו הוא בשיטה שהמשכן כולו הוא תוצאת חטא העגל, ופרשת כי תשא קודמת מבחינה כרונולוגית לפרשות תרומה ותצוה. לפי אפשרות זו, לולא חטא העגל הייתה מערכת עבודת השם והמצוות התלויות בה, שונות באופן מרחיק לכת מכל המוכר לנו.[2] אולם, מהדוגמה שהבאתי עולה, שגם אם נבין את סדר הפרשיות כפשוטן, והציווי על הקמת המשכן קדם לחטא העגל – כפי שננקוט במאמר זה – הרי שחטא העגל יוצר שינויים בעבודת המשכן, שנשארים תקפים גם לאחר שנתקבלו תפילותיו של משה על ישראל. דוגמה נוספת לשינויים בסדרי העבודה מוצאים אנו בדעה, שעבודת הקרבנות עברה מהבכורות ללויים בעקבות חטא העגל.[3]

במבט רחב יותר על דברי חז"ל, ניתן לשבץ את השינויים שהתרחשו בעקבות חטא העגל בתוך יריעה רחבה יותר של מאורעות מכריעים. בהיסטוריה בכללה מצויים, לפי חז"ל, מספר צמתים בהם התרחשו מאורעות גורליים, שלהם השלכות מרחיקות לכת. מקורות רבים בדברי חז"ל עוסקים במאורעות אלו ובהשלכותיהם. אנו נזכיר מאמרים בודדים שיעזרו לנו לשרטט שלוש נקודות צומת מרכזיות,[4] מבלי שנעסוק בפרטי השינויים הגדולים שחוללו מאורעות אלו.

צומת ראשונה הראויה לציון היא חטא אדם-הראשון. טרם חטאו שרוי היה האדם בגן-עדן, במציאות אידיאלית, ועקב חטאו גורש משם. סדרי חייו של האדם השתנו שינוי גמור.[5] האדם גורש מגן עדן, המבטא מציאות אידיאלית, אל עולם חסר. הוא

[2] על כך ראה, למשל, במאמר 'כוונות התורה' לר' עובדיה ספורנו.

[3] כך משתמע מפשטי הכתובים בשמות ל"ב, כט; דברים י', ח; ודברים ל"ג, ח-יא (וכך פירש רש"י במקומות אלו ובבמדבר ג', יב). כך מפורש גם בדברי חז"ל, במדרש במדבר רבה ו', ב. ראה גם במשנה (זבחים י"ד, ד): "עד שלא הוקם המשכן היו הבמות מותרות ועבודה בבכורות. משהוקם המשכן נאסרו הבמות ועבודה בכהנים" אלא ששם לא נזכר טעמו של השינוי. ראה על כך את דבריו של ר' מרדכי סבתו, במאמרו: הכהנים הלויים ומעשה העגל, מגדים ב, עמ' 23).

[4] פרט לצמתים שהובאו כאן קיימים צמתים משמעותיים נוספים. למשל: חטא נדב ואביהו, חטא המרגלים, וכמובן חורבן בית-המקדש. בהמשך לאמור למעלה יש לברר גם את התמורות שהתרחשו בצמתים אלו, אך הדבר חורג מתחומו של המאמר.

[5] הזכרתי את הדברים הבולטים בפשטי הכתובים. בדברי חז"ל מצויים עוד מאמרים רבים העוסקים בשינויים שחלו עקב חטא אדם הראשון. במרכיבים מסוימים של שינויי ההנהגה בעקבות חטא אדם הראשון עסקתי בהזדמנויות קודמות. ראה: הצניעות – מידה באור הדעת, פרק י', בספר

הפך מיצור המיועד לחיי-נצח לבן-תמותה, ומעתה מעורבים בו הטוב והרע עקב אכילתו מעץ הדעת טוב ורע. העונשים שניתנו לאיש ולאשה מתיחסים למרכיבים המרכזיים של חייהם: קשיי המזון והפרנסה, סיבוך קשרי הזוגיות, וצער הבאת הצאצאים לעולם.

צומת שנייה עולה מדברי חז"ל, המלמדים כי מעמד הר סיני השיב את עם ישראל למצבו המקורי של האדם טרם חטאו (שבת קמו, א): "בשעה שבא נחש על חוה הטיל בה זוהמא. ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן, עובדי כוכבים שלא עמדו על הר סיני לא פסקה זוהמתן". אולם אותה מציאות אידיאלית חדשה שנוצרה במעמד הר סיני, אבדה בחטא העגל, כפי שתואר לעיל.

לצומת השלישית עתידים ישראל להגיע באחרית הימים. קלקולו של אדם הראשון, שתוצאותיו שבו לשלוט עקב חטא העגל, עתיד לעבור מן העולם לכשישוב עם ישראל למעלתו ועמו תשוב המציאות לשלמותה, בבוא משיח בן דוד, וכדברי המדרש (בראשית רבה י"ב, ו):

תולדות – א"ר שמואל בר נחמן: כל תולדות שנאמרו בתורה חסרין, בר מן תרין: "אלה תולדות פרץ" וגו', והדין. ומפני מה אינון חסרין? רבי יודן בשם רבי אבין אמר: כנגד ו' דברים שנטלו מאדם הראשון, ואלו הן: זיוו, חייו, וקומתו, ופרי הארץ, ופירות האילן, ומאורות... כיון שחטא אדה"ר נתקלקלו, ועוד אינן חוזרין לתקונן עד שיבא בן פרץ. שנאמר (רות ד', יח): "אלה תולדות פרץ", מלא, בשביל ו' דברים שיחזרו, ואלו הן: זיוו, חייו, קומתו, פירות הארץ, ופירות האילן, ומאורות.

מה היחס בין סדרי גן-עדן לבין הסדרים שאחר החטא? ומה בין מעמד הר-סיני לבין הסדר החדש שלאחר חטא העגל? בקווים כלליים ניתן לומר, כי בתורה משוקעים סדרי עולם וסדרי עבודה קדומים, אידיאליים. סדרים מקוריים אלו נגנזים בשל משברים, ובמקומם מופיעים סדרים חדשים, סדרי תיקון. אם נבוא להתחקות אחר סדרים קדומים אלו נמצא חלקים מהם מפורשים או רמוזים בדברי התורה והנבואה, ובהרחבה רבה יותר נמצאם במאמרי חז"ל רבים המפוזרים בגמרות ובמדרשי האגדה. בדורות האחרונים הרבו לעסוק בסוגיות אלו בעיקר חכמי הסוד

כתנות-אור עמ' 93-90; 'גדול יום הגשמים', צהר טז; 'טל שעתיד להחיות בו את המתים', צהר כא; 'המן מן התורה מנין – פרשת גן עדן כמפתח להבנת המגילה' פרק א', בספר הדסה היא אסתר עמ' 210-205; 'האמנות וצער הפרנסה – בין שכר ועונש לבין מהפכות הנהגה אלקית', אסופות א.

וההוגים היונקים מהם.[6]

לעתים ניתן למצוא רמזים או אף ראיות לכך שסדרים קדומים אידיאליים, עתידים לשוב ולשמש בעתיד, כאשר תגיע המציאות הממשית למדרגה אידיאלית דומה. יתירה מזאת, המשבר, והסדר החדש שבא בעקבותיו, מהווים סולם לעליית המציאות אל מדרגתה האידיאלית. מכאן שמשמעות העיסוק ברובד זה של התורה היא כמטבע בעל שני צדדים. הראשון – עיסוק בעבר, בסדרים המקוריים השופכים אור גם על סדר התיקון שבהווה, מניין הוא בא ועל איזה בסיס הוא מיוסד. השני – עיסוק בעתיד, אליו אנו מייחלים, ולקראתו אנו צומחים.

סקירה זו הובאה כאן על מנת לשבץ את הנושא הנידון בתוך יריעתו הרעיונית הרחבה, המבהירה כי מדובר בסוגיה עקרונית וכוללת המתפרטת לפרקיה ופרטיה השונים. במאמר זה נתרכז בשינוי סדרי ההנהגה האלוקית בצומת השנייה שתוארה לעיל, בין מעמד הר סיני לחטא העגל. שינויים אלו נוגעים לא רק לסדרי ההנהגה האלקית את העולם (לדוגמה: גילויה של הנהגת י"ג מדות של רחמים, לאחר כפרת חטא העגל), אלא גם להופעת התורה והלכותיה.[7] בפתיחת המאמר הובאו שתי הלכות בהן חלו תמורות כאלה: איסור כניסה לפני ולפנים בבגדי זהב, ופסול קרן של פרה לתקיעת שופר. אנו נחפש בסיס במקרא לדברי חז"ל הללו, ובעיקר נבקש לברר את משמעות שינויי ההנהגה האלוקית המשתקפת בתמורות אלו.[8]

[6] המקורות העוסקים בכך רבים מספור, ויש בהם כמה וכמה גוונים בשאלת היחס בין האידיאה לבין התיקון. לדוגמה עיין בחיבורו של הספורנו כוונות התורה; בספר אורות של הראי"ה בחלק המלחמה פרק ד; ובספר 'פעמים - שיחות רבנו הרצי"ה', עמ' לא-לב, קכד-קכה, קמז, קפט-קצא.

[7] מקורות רבים במדרשי חז"ל ובדברי חכמי ישראל, עוסקים ביחס שבין לוחות ראשונים שניתנו לפני חטא העגל, לבין הלוחות השניים שניתנו לאחר הכפרה עליו, כשתי מדרגות בהופעתה של התורה. יתכן שבמובנים עמוקים יותר, ניתן למצוא גם בכל אחד משני הצמתים האחרים שתיארנו לעיל, את האופן המיוחד בו מופיעה התורה במדרגה זו. בגן עדן זהו עץ-החיים, על שמו נקראת התורה 'עץ חיים היא למחזיקים בה', וביחס לימות המשיח הזכירו חז"ל את 'תורתו של משיח' (קהלת רבה י"א, ז) ואכמ"ל.

[8] יש לציין, כי למרות שתופעה כזו מתאימה באופן פשוט למציאות של "תורה מגילה מגילה נתנה" (גיטין ס, א), הרי שאין בה גם סתירה לדעה ש"תורה חתומה ניתנה", שכן לפי דעה זו נכתבה כל התורה כחתומה לא בהר סיני טרם המאורעות, אלא בשנת הארבעים בערבות מואב (כך ביאר רש"י שם, ד"ה 'חתומה ניתנה': "לא נכתבה עד סוף מ' לאחר שנאמרו כל הפרשיות כולן, והנאמרות לו בשנה ראשונה ושניה היו סדורות לו על פה עד שכתבן", וראה גם בתחילת הקדמת הרמב"ן לפירושו לתורה), היה זה לאחר שכבר התרחשו כל התמורות שבמדבר, והתחדשו כל

פרק ג: בגדי זהב ובגדי לבן

נחזור אל העולה מדברי חז"ל בסוגיה בראש השנה: לולא חטא העגל ראוי היה כי הכהן הגדול יעבוד את העבודה הפנימית בבגדי זהב, ורק בעקבות חטא העגל התחולל שינוי בהלכה זו, שכן מעתה מזכיר הזהב את החטא ועל כן אין אפשרות להיכנס עמו פנימה. האם יש רקע בפסוקים לקביעה זו של חז"ל?

התשתית לעניין זה בדברי חז"ל, מצויה לאמיתו של דבר כבר בפשטי הכתובים. בפרשת תצוה מופיע הציווי על עשיית בגדי-הכהונה. הציווי פותח בשני הבגדים המרכזיים, האפוד והחושן, והחומר הראשון הנלקח לשם הכנתם הוא הזהב.[9] שני בגדי זהב אלו מיועדים לעבודה הפנימית, לפני ה'. ביחס לאפוד נאמר (שמות כ"ח, יב): "ושמת את שתי האבנים על כִּתְפֹת האפד אבני זכרן לבני ישראל, ונשא אהרן את שמותם לפני ה' על שתי כתפיו לזכרן". ביחס לחושן נאמר (שם, כט-ל): "ונשא אהרן את שמות בני ישראל בחשן המשפט על לבו בבאו אל הקדש לזכרן לפני ה' תמיד... והיו על לב אהרן בבאו לפני ה' ונשא אהרן את משפט בני ישראל על לבו לפני ה' תמיד".

גם סדרם של כלי המשכן מתאים למסקנה זו. דווקא הכלים שבקודש ובקודש הקדשים עשויים מזהב, מה שאין כן הכלים שבחצר, דבר המלמד על כך שהזהב מתאים דווקא לפנים המשכן. על כן, דווקא הכהן הגדול, שייעודו להיכנס לפני ולפנים, ראוי שיהיו לו בגדים יחודיים – בגדי זהב, בהם יעבוד בפנים.

באמצעות הזהב והאבנים הטובות, מבטאת התורה את שלמות הקודש ובגדיו. כפי שכבר ציינו, הזהב – בשל כבודו ויוקרו – משמש דווקא לעשיית כלי הקודש וקדש הקדשים, שהם המקום המרומם והשלם ביותר מבחינה רוחנית, אשר בו מתגלה הקב"ה. ובמקביל, דווקא בגדי הכהן הגדול, שייעודו להיכנס לפני השם, ראויים היו להיות בגדי זהב, ולבטא בכך את שלמות המעמד בו עומד הכהן הגדול לפני ה', כששמות בני ישראל נישאים עמו פנימה על לוח לבו.

כבר בגן עדן, שהוא המציאות האידאלית הראשונה המתוארת בתורה, משמשים הזהב והאבנים הטובות לייצוגה של שלמות אידאלית זו. בזהב ובאבנים יקרות משבחת התורה את הארצות אליהן מסתעף הנהר היוצא מעדן (בראשית ב', יב): "וזהב

ההלכות הנובעות מהן.

[9] ראה שמות כ"ח, ו; כ"ח, טו.

הארץ ההוא טוב שם הבדלח ואבן השהם".[10] תמונה תמציתית זו מתרחבת בנבואת יחזקאל (כ"ח, יג), המתארת את גן עדן ומפרטת בו כמעט את כל אבני החושן, ועמן הזהב: "בְּעֵדֶן גַּן־אֱ-לֹהִים הָיִיתָ, כָּל־אֶבֶן יְקָרָה מְסֻכָתֶךָ: אֹדֶם פִּטְדָה וְיָהֲלֹם תַּרְשִׁישׁ שֹׁהַם וְיָשְׁפֵה סַפִּיר נֹפֶךְ וּבָרְקַת וְזָהָב. מְלֻאכֶת תֻּפֶּיךָ וּנְקָבֶיךָ בָּךְ בְּיוֹם הִבָּרְאֲךָ כּוֹנָנוּ"!

יש להדגיש כי בספר שמות, העוסק באופן נרחב בבגדי הכהונה, לא נזכרים כלל בגדי בד. בגדי הבד מופיעים לראשונה רק בספר ויקרא, בפרק ט"ז. בכותרתו של פרק זה מובלטת היותו תולדה של משבר, ולא המשך טבעי לפרשיות המשכן הקודמות (ויקרא ט"ז, א): "וידבר ה' אל משה אחרי מות שני בני אהרן בקרבתם לפני ה' וימתו".

חז"ל, בתורת כהנים, הציגו פער זה בבהירות, ומדבריהם שם אכן עולה שפרשת תצוה מובילה למסקנות אחרות לגמרי מן המסקנות העולות מפרשת אחרי-מות לגבי כניסה אל הקודש (תורת-כהנים, אחרי-מות, א', ו-ט):

> ומה תלמוד לומר "בד בד" ד' פעמים? למעט ארבעה כלים שנאמר בהם "לפני ה'". מתוך שנאמר בחושן: "ונשא אהרן את שמות בני ישראל בחושן המשפט על לבו בבואו אל הקודש לזכרון לפני ה' תמיד", יכול יכנס בו לפני ולפנים? תלמוד לומר: "בד", ולא בחושן. מתוך שנאמר באפוד: "ונשא אהרן את שמותם לפני ה' על שתי כתפיו לזכרון", יכול יכנס בו לפני ולפנים? תלמוד לומר: "בד", ולא באפוד. מתוך שנאמר במעיל: "והיה על אהרן לשרת ונשמע קולו בבואו אל הקודש", יכול יכנס בו לפני ולפנים? תלמוד לומר: "בד", ולא במעיל. מתוך שנאמר בציץ: "והיה על מצחו תמיד לרצון להם לפני ה' ", יכול יכנס בו לפני ולפנים? תלמוד לומר: "בד", ולא בציץ.

התורת כהנים מציין כי על פי פשט הפסוקים בספר שמות, ארבעה מבגדי הכהונה מיועדים לעבודה במשכן פנימה, והם החושן, האפוד, המעיל והציץ. מספר ויקרא לומד התורת כהנים שאין להיכנס עמם לפני ולפנים. יש לשים לב לדבר המייחד דוקא את ארבעת הבגדים שמשתמע שיועדו לעבודה פנימית: דוקא בגדים אלו הם בגדי זהב (או לפחות כוללים זהב, כרימוני המעיל). לולא הדברים שבארנו בתחילת הפרק, ניתן היה להבין שכוונת התורת כהנים לומר שההוא-אמינא נשללת מיסודה,

[10] ואכן ריש לקיש מקשר במדרש על פסוק זה בין מציאות הזהב בפרשת גן עדן לבין הימצאו במקדש (בראשית רבה, ט"ז, ב): "אמר ריש לקיש לא היה עולם ראוי להשתמש בזהב, ולמה נברא בשביל בית המקדש, שנאמר: 'וזהב הארץ ההיא טוב', היך מה דאת אמר (דברים ג', כה): 'ההר הטוב הזה והלבנון'".

שהרי בספר ויקרא נאמר במפורש שעל הכהן הגדול ללבוש בגדי בד בעבודה הפנימית. אך לאור דברי רב חסדא שנזכרו בתחילת דברינו, נראה שהוא-אמינא זו היא אכן המשקפת את המצב המקורי, והמצווה לבוא אל הקודש בבגדי בד דווקא היא תולדת חטא העגל.[11] אם-כן, לדברי התורת כהנים, לולי נאמר בספר ויקרא "בד", היה עלינו ללמוד מספר שמות כי העבודה הפנימית נעשית דווקא בבגדי זהב. זו אכן הייתה כוונתה המקורית של התורה, ועל כן כתבה דבריה כפי שכתבה, באופן הסותר את הנאמר בספר ויקרא. בפרשת אחרי-מות נאסרה אותה עבודה מקורית שנוסדה בספר שמות בטרם חטא העגל, והוחלפה בעבודה בבגדי בד.

פרק ד: זכירה, דין וסבלנות

מהו הקשר בין הזיכרון לבין הדין? מדוע בכלל זקוק הקב"ה שנזכיר לו את עצמנו?

הזיכרון אין פירושו שישנו מידע שלעתים נשכח על ידי הקב"ה, חס ושלום, ולעתים הוא נזכר בו, שהרי הכל גלוי וידוע לפניו בכל עת. הזיכרון, פירושו, שהקב"ה מתייחס לאותו מידע ופועל על פיו, ומכאן הקשר שבין זכירה לפקידה, העולה לא אחת במקרא.[12] זיכרון זה עשוי לבוא מתוך יוזמה אלקית, אך הוא יכול להיות גם פרי רצונו ויוזמתו של האדם להיזכר לפני ה'. זיכרון כזה, פירושו, עמידה ישירה של האדם לפני מלכו של עולם. לא מדובר במידע אלא בנוכחות. האדם בא לפני אלוקיו, כדי להיות נזכר לפניו, דבר שמהווה גם סוג של מפגש וקשר.[13] בנוסף, כיון שהעמידה לפני השם, מעמידה את האדם כפי שהוא, ומבליטה את ערכו וח"ו

[11] כאמור, הסיבה אותה נותנת התורה לשינוי הסדרים היא חטא נדב ואביהו (ויקרא ט"ז, א-ב): "וידבר ה' אל משה אחרי מות שני בני אהרן בקרבתם לפני ה' וימתו: ויאמר ה' אל משה דבר אלאהרן אחיך ואל יבא בכל עת אל הקדש מבית לפרכת אל פני הכפרת אשר על הארן ולא ימות". מדברי רב חסדא אנו למדים שיש שורש מוקדם יותר לשינוי זה בחטא העגל. לקשר שבין חטא העגל לחטא נדב ואביהו יש ביטויים נוספים בדברי חז"ל. ראה למשל ויקרא רבה, י', סוף אות ה (וראה גם רש"י דברים ט', כ; משך חכמה במדבר ט', י). עוד ראה תורת-כהנים אחרי-מות פרשתא ב אות ג', שמתאר את סדר עבודת כהן גדול ביום הכפורים כרפואה שנותן הרופא למחלה. ראה גם מורה נבוכים א', ה על נדב ואביהו.

[12] "עתה יזכר עונם ויפקד חטאתם" (ירמיה י"ד, י); "אתה ידעת ה' זכרני ופקדני והנקם לי מרדפי" (ירמיה ט"ו, טו); "זכרני ה' ברצון עמך פקדני בישועתך" (תהלים ק"ו, ד) ובמקומות נוספים.

[13] ומכאן הדו-כיווניות הבולטת במצות השופר, של לתקוע ולשמוע, להזכירנו ולהזכירו, שהרי שופר גם הוא לזיכרון, וכפי שיתבאר בהמשך.

גם את פגמיו,[14] הרי שמשמעותה של עמידה זו היא מיניה וביה גם עמידה לדין. גם מושג הזיכרון שייך אם כן למערכת מושגי הדין.

בגדי הזהב נועדו, במקורם, לזיכרון לפני השם תמיד. עמידה קבועה זו לפני המלך, אפשרית רק במציאות אידיאלית, שבה האדם מצוי במדרגה קבועה של שלמות.[15] רצה הקב"ה לברוא את עולמו במידת הדין, כלומר כעולם של שלמות שנמצא ראוי כל הזמן לקיומו, גם כשהוא נמדד במידת הדין.

הקשר שבין הזיכרון לבין המשפט ניכר בייחוד בשמו המלא של החושן: החושן, שנועד לזיכרון, נקרא "חושן המשפט"! משמעות כניסת הכהן-הגדול לפני השם, כשעמו בני ישראל הנישאים על לבו, היא מיניה וביה עמידה למשפט לפני ה'. עמידה זו לדין אמורה הייתה להיות תמידית (שמות כ"ח, ל): "ונשא אהרן את משפט בני ישראל על לבו לפני ה' תמיד"!

התמורה שבעקבות חטא העגל משתקפת בהבדלים בין תיאור הבגדים בפרשת פקודי, לאחר חטא העגל, לעומת תיאורם בפרשת תצוה, לפני החטא. הבגדים נזכרים בפעם השנייה בתיאור הכנת הבגדים בפועל שבפרשת פקודי, ודקדוק בתיאוריהם מעלה שינויים חשובים. כאן כבר לא נאמר על החושן כי ייעודו להיות לפני ה', לא נזכר שמטרתו לזיכרון, ולא מבואר שהדבר אמור להיות תמיד. החושן גם לא נקרא עוד בתורה "חושן המשפט" – על אף שודאי משהו מתפקידו זה עוד נותר – כיון שייעודו למשפט הנובע מתוך הכניסה לפני ולפנים, נגנז. גם על האפוד, אף ששוב נאמר שאבניו הן לזיכרון לבני ישראל (שמות ל"ט, ז), לא נזכר יותר הביטוי "לפני ה'". בפתיחת סדר העבודה החדש המופיע בפרשת אחרי-מות, קובעת התורה "ואל יבוא בכל עת אל הקודש מבית לפרוכת". קביעה זו עומדת בניגוד לציווי המקורי שביחס לחושן "בבאו אל הקודש... תמיד", ומבליטה שהמצב המקורי יועד להיות כניסה

[14] קרבת אלקים היא מקומו הראוי של הצדיק, אולם עבור החוטא יש בה סכנה, כפי שעולה למשל מן הפסוקים הבאים המבטאים את סכנת הקרבה: "כי לא אעלה בקרבך כי עם קשה עורף אתה, פן אכלך בדרך" (שמות ל"ג, ג); "ויהי העם כמתאוננים רע באזני ה'... ותבער בם אש ה' ותאכל בקצה בקצה המחנה" (במדבר י"א, א). כניסתו של האדם לפני ה' כשחטאיו עליו יש בה מן החוצפה ומן המרידה.

[15] יסוד זה שעלה מניתוח הפסוקים, מתבאר במפורש בתורת הקבלה, שכבר בכתביה המוקדמים קובעת כי הזהב מייצג את הדין. ראה למשל בספר הבהיר אות נ"ו: "מאי זהב? מלמד שממנו יוצא הדין".

בכל עת, וממצב זה באה התורה לשנות.[16] בעקבות חטא העגל, כמו בחטא אדם-הראשון, מתברר שעולם אידיאלי של עמידה תמידית לפני ה' אינו מצליח להתקיים. מעתה, עמידה לפני ה' בקרבה כה גדולה עלולה להביא ח"ו לכליון מיידי, כפי שמפורש בדברי הקב"ה (שמות ל"ג, ג): "כי לא אעלה בקרבך כי עם קשה ערף אתה פן אכלך בדרך".[17] גם לדורות אין להיכנס בבגדי זהב, שכן זכירה מובילה לפקידה, ומאז חטא העגל בכל פקידה קיימת סכנת "וביום פקדי ופקדתי עלֵהם חטאתם".[18]

חטא העגל יצר מהפכה במושג הזיכרון. נגנזה לעת-עתה האפשרות להיזכר לפני ה' תמיד, כלומר להיות ראוי למדרגה קבועה של עמידה לפני ה' במידת הדין. מעתה, נאסר לבוא לפני ה' בכל יום בלבוש זהב, שמזכיר את החטא. את בגדי הזהב מחליפים בגדי לבן העשויים מבד פשוט. על משמעותם המלאה של בגדי הלבן נעמוד בהמשך. בינתיים נציין, כי בגדי הבד הם בגדים פשוטים, אשר אינם מתיימרים לציין שלמות. את הכניסה בבגדי זהב, המראה על שלמות, מחליפה כניסה המודעת

[16] נחלקו הדעות בחז"ל האם סדר העבודה המתחדש בפרשת אחרי-מות, מאפשר כניסה לקדש הקדשים רק ביום הכיפורים, או שיכול הכהן הגדול להיכנס לשם בכל עת ובלבד שיקפיד על סדרי הכניסה הללו. במדרש הגדול נאמר "יכול אימתי שירצה יבא בסדר כזה?...אחת בשנה הוא נכנס ואינו נכנס כל זמן שירצה" (מהד' שטיינזלץ עמ' כז). לפי שיטה זו, עקב חטא העגל חל שינוי לא רק במעבר מבגדי זהב לבגדי בד, אלא גם במעבר מאפשרות כניסה תמידית לכניסה אחת בשנה.

לעומת אהרן שחטא בעגל, כניסתו של משה שלא חטא בעגל נשארה תמידית. כך עולה מתורת-כהנים אחרי-מות א', ו: "אחיך באל יבא ואין אתה בבל יבא". כך כותב גם הראב"ד: "שהרי משה **תמיד** היה נכנס לפני ולפנים לשמוע הדיבור מבין שני הכרובים". ובמדרש הגדול (מהד' שטיינזלץ עמ' תסב): "אחיך בל יבוא ואין משה בל יבוא אלא כל זמן שירצה נכנס ועומד בין שני הכרובים ורוה"ק לובשתו".

לעומת זאת, לפי שמות-רבה ל"ח, ח, וויקרא רבה כ"א, ז ניתן להיכנס בכל יום על פי סדר זה (ראה בהערת מרגליות לויקרא רבה שפקפק בפירוש דברי המדרש). לשיטת הגר"א כוונת המדרשים דוקא לאהרן, שרק לו מותר היה להיכנס בכל עת, מה שאין כן לכהנים הגדולים הבאים אחריו (הובאו דבריו ברד"ל על ויקרא רבה הנ"ל, ובסוף ספר חכמת אדם, ודן בדבריו הרד"צ הופמן בביאורו לויקרא עמ' שטו-שיז). גם לפי שיטה זו, שינה חטא העגל את זמני הכניסה, שכן בפרשת תצוה משמע שעל אהרן להיכנס לפני ה' תמיד בבגדי הזהב, ואילו מעתה זה רק היתר.

עיין עוד במאמרו של דוד הנשקה, 'משכן העדות ובית הבחירה – לבירורו של ניגוד', מגדים יא, בעמ' 62-59, ובמאמרו של הרב יואל בן-נון 'היום השמיני ויום הכפורים', מגדים ח, בעמ' 10-9.

[17] על נושא זה ראה באריכות במאמרו של הרב בנימין רוזנצוייג, המתפרסם בגיליון זה (הערת העורך. מב"א).

[18] דברי הקב"ה בעקבות חטא העגל (שמות ל"ב, לד).

להיותנו חסרי שלמות, ומבקשת מהקב"ה להנהיג ולדון אותנו בסבלנות, במידת הרחמים.

פרק ה: הזאת הדם – מדין לכפרה

בעקבות חטא עגל הזהב נעשים שני מרכיביו לקטגורים: העגל והזהב. עד כה עסקנו בבעיית בגדי הזהב, ומעתה נברר את בעיית העגל. ידוע כי כה"ג נכנס לפני ולפנים כדי להזות מדם פרו. האם אין בכניסת דם הפר לפני ולפנים בעיית 'קטגור הנעשה סנגור'?

שאלה זו כבר נשאלה בגמ' בהמשך הסוגיה שבה פתחנו: "והא איכא דם פר?". על כך משיבה הגמ': "כיון דאשתני אשתני". פשט הדברים הוא, כי בדם הנכנס לא ניכר כי הוא בא מפר, המלמד קטגוריה על עמ"י בשל העגל. לדם אין את צורת הפר, ואילו לשופר ולזהב יש. אולם, האם מספיק השינוי החיצוני למנוע את קטרוגו של העגל, הגלוי לפני הקב"ה גם לאחר שצורתו החיצונית השתנתה?

נראה כי השינוי מפר לדם אינו רק שינוי צורה, אלא מבטא דבר מה עמוק יותר, ואף שהפר דומה לבגדי הזהב, הרי שדמו כבר אינו דומה להם כלל. תפקיד בגדי הזהב שונה באופן מהותי מתפקיד הדם. בגדי הזהב, שעניינם זיכרון, אין להיכנס בהם לפני ולפנים, אולם תפקידו של דם הפר אינו לזיכרון אלא לכפרה (ויקרא ט"ז, יא-יד): "והקריב אהרן את פר החטאת אשר לו וכפר בעדו ובעד ביתו... ולקח מדם הפר והזה באצבעו על פני הכפרת קדמה ולפני הכפרת יזה שבע פעמים מן הדם באצבעו". יסוד זה אינו ייחודי לפרו של הכהן הגדול, כך מגדירה התורה את מטרת דם הקורבנות כולם (ויקרא י"ז, יא): "כי נפש הבשר בדם הוא ואני נתתיו לכם עלהמזבח לכפר על נפשתיכם כי הדם הוא בנפש יכפר".

מדוע אין בדם המכפר בעיה של 'אין קטגור נעשה סנגור'? מושגי קטגור וסנגור הם מושגים של בית דין ושל יום דין, אך כפרה אינה מושג של דין. קיים הבדל יסודי בין דין לכפרה: בדין אנו באים להיות זכאים, בכפרה מודים אנו בחטאנו אך מבקשים להתכפר. הבדל זה חופף את ההבדל בין דין לרחמים, שהוזכר לעיל: ביאה לדין כשהעגל עמנו, היזכרות לפניו כאשר הפגם זועק מאיתנו, משמעותה להיות נידון לחובה. למידת רחמיו של הקב"ה, לעומת זאת, ניתן לפנות בבקשת כפרה על חטא העגל גם באמצעים המזכירים אותו, כגון דם הפר; אנו שוחטים את העגל כדי לכפר על חטאינו בו.

השינוי מפר לדם, לא רק מאפשר את הכנסת הדם מבלי לעורר קטרוג, כי אם מיועד בעצמו להתמודד עם תוצאות החטא. דווקא בעקבות חטא העגל, מושם

במרכז עבודת היום דם הפר, המראה כי מכירים אנו בחטאנו ואשמתנו ומבקשים עליהם כפרה,[19] ונדחים ממנה בגדי הזהב, המזכירים אותנו ואת חטאינו לפני ה'. אם-כן, "הואיל ואשתני מפר לדם", מזיכרון לכפרה, ומדין לבקשת רחמים, "אשתני", ואין בו קטרוג.

חטא העגל, המוליד את הצורך בדם הפר, הוא המוליד את יום הכיפורים הבא לכפר על החטא, בו נכנס דם הפר לפני ולפנים. יום הכיפורים הראשון, כפי שכבר ציינו חז"ל,[20] הוא היום בו נתכפר לעם ישראל על חטא העגל, ניתנו לוחות שניים, ונתגלו י"ג מדות של רחמים. מדת הרחמים מתבטאת אצל משה בגילוי י"ג מדות, ואצל אהרן היא מתבטאת בכפרה שבמשכן. אם נחפש את תוצאת המהפכה שתיארנו על ציר קדושת הזמן, נמצא אותה ביום הכיפורים.

מעתה מתבאר גם המעבר מבגדי הזהב, המשמשים לזיכרון, לבגדי הלבן. בגדי הלבן מבטאים את משמעותה החדשה של הכניסה לפני ולפנים; כניסה שמטרתה כפרה שהיא קינוח וניקוי, ולא זיכרון, נעשית בבגדי לבן המסמלים התנקות והטהרות מן החטא: "אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו" (ישעיהו א', יח).

פרק ו: חידושו של יום הזיכרון

אולם, מהפכה זו שמזיכרון לכפרה, המתבטאת בכך שמעתה נכנס כהן גדול בבגדי לבן, המשמשים לעבודת כפרה, מותירה אותנו ללא ההיזכרות לפני השם שנועדה להתקיים בבגדי הזהב. האם מעמידה התורה תחליף למעמד הזיכרון המקורי שנגנז?

את מקומה של ההיזכרות שנגנזה, מחליף בתורה מועד חדש החל ביום הראשון לחודש השביעי. תפקידו של מועד זה מוגדר על ידי התורה (ויקרא כ"ג, כד) "שבתון זכרון תרועה", והוא נקרא "יום הזיכרון" במטבע התפילה שתקנו אנשי כנסת הגדולה. כבר הצבענו על העובדה שהזיכרון הוא הבסיס לדין, ואכן חז"ל מלמדים אותנו (ר"ה, א', ב) שביום הזיכרון עומדים כל בני האדם לדין לפני הקב"ה. בניגוד למערכת שלושת הרגלים שנזכרה כבר פעמיים בספר שמות, מועד זה מופיע בתורה

[19] ראה גם במדרש תנחומא לפרשת חקת אות ח': "אמר רבי איבו משל למה הדבר דומה לבן שפחה שטנף פלטרין של מלך אמר המלך תבוא אמו ותקנח את הצואה כך אמר הקב"ה תבא פרה ותכפר על מעשה העגל".

[20] תנחומא כי-תשא אות ל"א. וראה רש"י שמות ל"א, יח; ל"ג, יא.

לראשונה רק בפרשת המועדות שבספר ויקרא, לאחר שנתחדשה פרשת כפרת יום הכיפורים.

לפי ניתוח זה, יום הזיכרון – ששמו הרווח הוא 'ראש השנה' – גם הוא תוצאה של חטא העגל! האם יש למסקנה זו הד בדברי חז"ל? מתברר כי מסקנה זו מופיעה כחלק ממסקנה מרחיקת לכת עוד יותר העולה במדרש חז"ל! במדרש לפרשת פנחס מצאנו, כי חטא העגל שינה לחלוטין את סדרי קדושת הזמנים בישראל, וכי גם ראש השנה, כפי שכבר ראינו ביחס ליום הכיפורים, הוא תולדה של חטא העגל (ילקוט שמעוני, פינחס, רמז תשפב):[21]

> אמר רבי לוי בכל חדש וחדש [שבקיץ] בקש הקב"ה ליתן לישראל מועד, בניסן נתן להם פסח. באייר נתן להם פסח קטן. בסיון נתן עצרת. בתמוז היה בדעתו ליתן להם מועד גדול ועשו העגל ובטל תמוז ואב ואלול, ובא תשרי ופרע להם ראש השנה ויום הכיפורים והחג.

הקשר שבין התרועה לזיכרון גם הוא קשר יסודי, והוא שב ובולט מאוחר יותר בפרשת החצוצרות (במדבר י', ט-י): "וכי תבאו מלחמה בארצכם על הצר הצרר אתכם והרעתם בחצצרת ונזכרתם לפני ה' אלהיכם ונושעתם מאיביכם: וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם ותקעתם בחצצרת על עלתיכם ועל זבחי שלמיכם והיו לכם לזכרון לפני אלהיכם". משנתחדש יום הזיכרון, נזכרים אנו לפני ה' על ידי התרועה.

מטרת ההיזכרות לפני ה' משותפת אם-כן לבגדי הזהב ולתרועת השופר. על-כן משותפת להם גם בעיית 'אין קטגור נעשה סנגור'. זו הסיבה שגם ביחס לשופר השתמשה הגמרא ביסוד זה והכריעה על פיו שאין לתקוע בשופר של פרה. הקשר שבין השופר לבין חושן המשפט, מסביר מדוע היה כה פשוט לחז"ל שיום הזיכרון הוא גם יום המשפט והדין.

אולם, אם גם בגדי הזהב וגם השופר נועדו לזיכרון, במה מועילה החלפת דרך ההיזכרות לפני השם מבגדי זהב לשופר? קיימים הבדלים יסודיים בין שתי מערכות

[21] קביעתו מרחיקת הלכת של המדרש, על ההשפעה הגדולה של חטא העגל על מועדי השנה, מחייבת בחינה רחבה. מהם הסדרים הקדומים של מעגל המועדים? מה משמעות סדרם החדש? האם הסדר הנוכחי של המועדים מושפע גם מחטא אדם הראשון, הצומת הראשונה שהזכרנו לעיל? בצדדים מסוימים של ראש השנה ויום הכיפורים עסקנו כאן. אני מקוה בעז"ה לעסוק בסוגיה זו בהרחבה בעתיד.

הזיכרון הללו, המאפשרים לשנייה, המבוססת על השופר, להתקיים גם במקום בו הראשונה תובענית מדי ועל כן נגנזת. נציין שלושה הבדלים: א. לעומת בגדי הכהונה, בהם נכנסים פנימה, ההיזכרות על ידי השופר נעשית מבחוץ. ב. במקום ראיית מראה הזהב, באה שמיעת קול השופר. ג. את ההיזכרות לפני ה' תמיד, מחליפה היזכרות המתרחשת אחת בשנה.

מה משמעות הדבר? שינויים אלו מבטאים מעבר אל הנהגה במידת הרחמים. יש קשר פנימי בין שני ההבדלים הראשונים שציינו. שלא כראייה, הדורשת מפגש פנים אל פנים ללא חציצה, כמתרחש בכניסתו של כה"ג פנימה, הקול יוצר קשר גם ממרחק, מבחוץ, על אף החציצה שבתווך. עמידתנו מבחוץ, ממרחק, שהיא יומרנית פחות ומכירה את גבולות מקומנו הנוכחי,[22] מאפשרת להיזכר באופן מסוכן פחות ומיידי פחות. גם ההבדל השלישי יסודו במידת הרחמים. כיון שהדין אינו מדי יום, אלא אחת בשנה, אפשר גם להכין את עצמנו אליו, אפשר להיות בתהליכי השתלמות, לחוות מהלכי כשלון ותיקון, ואיננו נתבעים להיות שלמים בכל עת. למרות שהמידע על הקב"ה ידוע לנו, מודעותנו שוכחת את עמידתנו לפניו. נקבע לנו יום אחד בשנה, שבו באים אנו עם השנה כולה שבאמתחתנו, לעמידה מלאה לפניו, ליום שכולו זיכרון. ראש השנה, אם כן, הוא יום הדין, אך דין זה מופיע במתכונת של רחמים, וכפי שמגדיר הרמב"ן "ראש השנה הוא יום הדין ברחמים".[23] אל יום זה שבו מתמצה הדין של שנה שלמה, מצטרף יום הכיפורים, המכפר בעבודת בגדי הלבן שבו, על אותם עוונות שאכן נמצאו בנו ביום הדין.

על רקע המשנה הקובעת שבר"ה כל באי עולם עוברין לפניו כבני מרון לדין, מובאת בגמרא (ר"ה טז, א) דעת ר' יוסי, על פיה אדם נידון בכל יום, ולא רק אחת בשנה.[24] היחס בין שתי דעות אלו הוא כיחס שבין מדרגה של 'זכרון לפני ה' תמיד', לבין יום זיכרון אחד בשנה. לפי האמור לעיל דעתו של ר' יוסי קשורה דווקא למציאות האידיאלית ולא לזו המוכרת לנו. ואכן, המקור המובא לדעת ר' יוסי, הם דברי שלמה במעמד יסוד בית המקדש (מל"א ח', נט): "לעשות משפט עבדו ומשפט

[22] בדומה ליציאת אהלו של משה מהמחנה בעקבות חטא העגל, שהיא בעצם הוצאת המחנה מתחום השראת השכינה שעם משה.

[23] רמב"ן, ויקרא כ"ג, כד.

[24] ומעניין שמעין זה משתמע מדברי הרמב"ם (הלכות תשובה ג', ב): "אדם שעוונותיו מרובין על זכויותיו מיד הוא מת ברשעו...וכן מדינה..."!

עמו ישראל דבר יום ביומו". רגעי ייסוד בית המקדש הם הרגעים ההסטוריים הנושקים למציאות האידיאלית, ודוקא מגובה זה יכולה להתגלות מגמה כזו.

לסיום, נחזור אל השופר. מה יכולה להיות משמעותה הפנימית של ההיזכרות על ידו? ייתכן, שבמקום להיכנס פנימה כשעמנו הגוף ובגדיו, מה שמחייבנו להיות נידונים על מעשי הגוף ועל השלטון שנתנו לו בחיינו, מכניסים אנו פנימה רק את נשימתנו-נשמתנו המחוללת את תקיעת השופר, את ה'ויפח באפיו נשמת חיים', שהוא ה'רוח ממללא' שלנו.[25] מבקשים אנו להיות נידונים על הצד הפנימי שבנו, המבטא את שייכותינו לרצון האלוקי, על שמצד עולמנו הפנימי שואפים אנו להיכנס פנימה, להיות נוכחים מול פני ה' תמיד. "אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש שבתי בבית ה' כל ימי חיי... את פניך ה' אבקש" (תהלים כ"ז, ד-ח).

[25] עיין בקונטרס מנחת עני – עניני ראש השנה, הרב אבנר טוניק, תשס"ב, עמ' יב, שדבריו עוררו אותי לרעיון שבפסקה החותמת את מאמרי.